

Epistēmiskās modalitātes izteikšanas līdzekļi Latvijas Valsts prezidentu runās (1999–2014)

Epistemic modality in speeches of the Presidents of the Republic of Latvia (1999–2014)

Anete Daina

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1
Rīga, LV-1050
E-pasts: *anetedaina@inbox.lv*

Nozīmīgs jebkuras runas aspekts ir modalitāte, jo modalitāte izsaka teksta autora attieksmi un vērtējumu par izteikuma saturu vai situācijas norisi. Tradicionāli epistēmiskā modalitāte saistīta ar iespējamības, varbūtības un nepieciešamības izteikšanu. Modalitātes izteikšanas līdzekļu klāsts var būt ļoti daudzveidīgs – tie var būt fonoloģiski, gramatiski un leksiski. Raksta mērķis ir noskaidrot, kādi epistēmiskās modalitātes izteikšanas līdzekļi sastopami Latvijas Valsts prezidentu runās no 1999. gada līdz 2014. gadam un kādas modālās nozīmes tie pauž.

Atslēgvārdi: modalitāte; epistēmiskā modalitāte; modālā nozīme; modalitātes izteikšanas līdzekļi.

Ievads

Jebkurā publiskā runā svarīga ir modalitāte, jo tā parāda, kāda ir runātāja / teksta autora attieksme un vērtējums par izteikuma saturu vai konkrētās situācijas norisi, tā palīdz runas klausītājiem saprast runas teicēja viedokli par apspriesto tēmu. Modalitāti izsaka dažādi fonoloģiski, gramatiski, kā arī leksiski līdzekļi. Raksta mērķis ir apzināt šo modalitātes izteikšanas līdzekļu dažādību Latvijas Valsts prezidentu runās. Līdz šim atlasītas un tuvāk analizētas runas no 1999. gada līdz 2014. gadam, kas aptver triju prezidentu – Vairas Vīķes-Freibergas, Valda Zatlera un Andra Bērziņa – runas, tuvāk pievērsoties epistēmiskās modalitātes lietojumam, lai noskaidrotu, kā runās tiek paustas tādas modālās nozīmes kā iespējamība, varbūtība, nepieciešamība u. c. Analizētas Latvijas Valsts prezidenta kancelejas mājaslapā *www.president.lv* pieejamās runas¹. Izmantotas tās runas, kurās uzrunāta visa tauta vai tās daļa, piem., dažādu svētku, atceres dienu, pasākumu, atklāšanu runas/uzrunas, un kurās parādās attieksme pret izteikuma saturu – par kā iespējamību, nepieciešamību, pārliecinātību u. tml. Kopskaitā izmantotas 219 runas. Ekscerpētajos piemēros labojumi nav veikti, ir saglabāta teksta oriģinālrakstība.

¹ Sk. *www.president.lv > Jaunumi > Ziņas > sadaļā Birka* iespējams norādīt attiecīgo Valsts prezidentu, par kuru veikts ieraksts, tai skaitā runas/uzrunas, izvēlēties ieraksta mēnesi un gadu var sadaļās *Mēnesis* un *Gads*.

1. Modalitātes teorija

Modalitāte ir semantiska kategorija, kas izsaka teksta autora attieksmi, kā arī vērtējumu vai nu par sprieduma saturu, vai arī par situācijas norisi (Skujiņa 2007, 236). Šādu viedokli pārstāv arī Hadumoda Busmane (*Hadumod Bussmann* 2006, 754), Džons Laionss (*John Lyons* 1977, 452), Maikls A. K. Helidejs (*Michael A. K. Halliday*) un Džonatans Vebsters (*Jonathan Webster*), kuri modalitāti definē kā spriedumu par izteikuma saturu, – tas ir runātāja viedoklis, vērtējums par izteikuma saturu (Halliday, Webster 2002, 244). Rendolfa Kvirka (*Randolph Quirk*) un citu autoru sagatavotajā gramatikā „A comprehensive grammar of the English language” modalitāte raksturota kā veids, kādā pasniegts izteikuma saturs, lai atspoguļotu runātāja vērtējumu par izteiktā satura patiesības iespējamību (Quirk et al. 1985, 219). Interesants modalitātes skaidrojums ir Ferencam Kīferam (*Ferenc Kiefer* 1994) – veids, ar kā palīdzību cilvēki paskatās uz pasauli atšķirīgi, resp., modalitāte palīdz runātājam izteikt viņa skatījumu uz lietām, viedokli, vērtējumu par lietām un notikumiem, izmantojot dažādus modalitātes izteikšanas līdzekļus (sk. arī Mamedova 2013, 10).

Parasti tiek šķirti divi galvenie modalitātes paveidi – epistēmiskā un deontiskā modalitāte, lai gan literatūrā aprakstīti arī citi modalitātes veidi, piem., Frenks R. Palmers (*Frank R. Palmer* 2001, 8–9) runā arī par dinamisko modalitāti, Kajs von Fintels (*Kai von Fintel* 2006, 2) papildus jau nosauktajām min arī bulētisko un teleoloģisko modalitāti, un, kā pats arī norāda, – dažādos avotos ir arī citāds šķīrums. Epistēmiskā modalitāte norāda teksta autora attieksmi pret izteikuma (sprieduma, apgalvojuma) saturu, izsakot nepieciešamību, iespējamību, varbūtību, savukārt deontiskā modalitāte norāda teksta autora attieksmi pret situācijas norisi, parasti izsakot pavēli, aizliegumu, ieteikumu, prasību, atļauju (Skujiņa 2007, 84, 107; Kalnača 2007, 168–169; Crystal 2008, 136; Dawoud 2010, 70–72; Matthews 2014, 99, 126). Turpmāk rakstā tuvāk aplūkota tikai epistēmiskā modalitāte.

Jau minētās autores H. Busmanes vārdnīcā „Routledge dictionary of language and linguistics” (2006, 371) (oriģ. „Lexikon der Sprachwissenschaft” (1983)) netiek runāts par epistēmisko modalitāti, bet skaidrots jēdziens *epistēmiskā loģika*, kura skaidrojums gan vienādojams ar modalitātes kontekstā lietoto. Tā epistēmiskā loģika (*epistemic logic*) skaidrota kā īpašs filozofiskās loģikas tips, kas izmantots izteikumos, lai paustu ticību/pārliecību un zināšanu attiecībā pret īstenību (šeit arī minēts fakts, ka jēdziena *epistēmisks* pamatā ir grieķu valodas vārds *epistēmē* ar nozīmi ‘zināšanas’).

Pēc Abdula-Karēma Šerifa Davouda (*Abdul-Kareem Sherif Dawoud* 2010, 70–72) domām, epistēmiskā modalitāte saistīta ar runātāja sakaru/saikni ar izteikumu, ar īstenību kā tādu, kamēr deontiskā ar to, kā uzvedas cilvēki īstenībā, reālajā pasaulē, turklāt deontiskā modalitāte arī ir vērsta uz nākotni, savukārt epistēmiskā uz tagadni.

Jau minētais Dž. Laionss (1995, 254–255, 334) runā par modalitāti, tuvāk pievēršoties epistēmiskajai un deontiskajai modalitātei. Autors atzīmē, ka epistēmiskā modalitāte ir vairāk saistīta tieši ar iespējamības izteikšanu, plašāk – ar zināšanām par kaut kā patiesumu vai ticību tam, kamēr deontiskā – ar nepieciešamības izteikšanu, plašāk – atšķirībā no epistēmiskās modalitātes deontiskā paūz nevis teksta autora ticību kaut kā esamībai/patiesumam, bet gan autora gribu/

vēlmi (*will*), lai kaut kas tāds būtu. Autors arī piebilst, ka ne vienmēr sinhroniski ir iespējams nošķirt epistēmisko modalitāti no deontiskās, jo diahroniski tās laika gaitā ir satuvinājušās/saplūdušas. Piem., angļu valodā var novērot, ka izteikumi, kas sākotnēji bijuši deontiski, tagad tiek lietoti arī epistēmiskā modalitātē, piem., vārdu *must* un *have to* lietojums izteikumā *You must / have to be joking* ‘tu laikam joko’.

F. R. Palmers (2001, 24–25) šķir trīs epistēmiskās modalitātes tipus: spekulatīvo (*speculative*), deduktīvo (*deductive*) un pieņēmuma (*assumptive*). Attiecīgi spekulatīvais tips pauž nenoteiktību/nepārliecinātību (*Jānis varētu būt mājās*), deduktīvais – norāda uz slēdzienu, kas izdarīts no redzamiem pierādījumiem (*Jānim vajadzētu būt mājās* – spriežot, piem., pēc tā, ka darbu viņš jau ir beidzis, ka mājās ir ieslēgta gaisma u. tml.), pieņēmuma – norāda uz slēdzienu, kas balstīts uz vispārīgām zināšanām (*Jānis būs mājās* – spriežot pēc tā, kas zināms par Jāni, viņa ikdienas ritmu, piem., viņš šajā laikā vienmēr beidz darbu, pēc darba parasti uzreiz dodas mājās u. tml.).

Epistēmisko modalitāti tuvāk aplūko Elīze Kerkeinena (*Elise Kärkkäinen*) darbā „Epistemic Stance in English Conversation: A Description of Its Interactional Functions, with a Focus on *I Think*” (2003, 18, 19). Autore min tādas epistēmiskās modalitātes paustās nozīmes kā iespējamība (*possibility*), varbūtība (*probability*) un noteiktība/pārliecinātība (*certainty*). E. Kerkeinena arī min, ka visiem modalitātes paveidiem svarīgs ir subjektivitātes jēdziens. Subjektivitāte minēta kā viens no raksturīgākajiem modalitātes aspektiem, kas sasaucas ar galveno atziņu par modalitāti, – tā izsaka teksta autora attieksmi vai vērtējumu par izteikuma saturu vai situācijas norisi, kas ir subjektīvi. Ne velti ir arī autori, kas izšķir subjektīvo un objektīvo modalitāti. Piem., Jānis Rozenbergs (1986, 36–51) objektīvo modalitāti raksturo kā tādu, kas norāda uz ziņojuma attieksmi pret īstenību (realitāte – irealitāte, iespējamība – neiespējamība, nepieciešamība – varbūtība utt.), kamēr subjektīvā – uz teksta autora attieksmi pret runas objektu. Arī Aleksandrai Eihei (1983, 14) ir līdzīga izpratne par objektīvo un subjektīvo modalitāti – objektīvā modalitāte saistīta ar opozīciju *reāls/ireāls* (teiktā saturs ir reāls, iespējams, iedomāts, nereāls utt.) un ir obligāta jebkurā teikumā, savukārt subjektīvā modalitāte saistīta ar runātāja attieksmi pret izteikuma saturu, ko izsaka ar intonācijas, vārdu secības, modālo vārdu, partikulu, interjekciju u. c. palīdzību. Arī Dž. Laionss (1995, 330) runā par objektīvo un subjektīvo modalitāti. Objektīvā modalitāte izsaka ko tādu, kas pastāv neatkarīgi no tā, kurš to izsaka, t. i., teksta autors konstatē objektīvu faktu, neitrālu novērojumu, savukārt izteikumā subjektīvā modalitātē teksta autors pauž savu ticību un attieksmi vai gribu un autoritāti.

Modalitāti var izteikt ne tikai ar formālām gramatiskām kategorijām (darbības vārda izteiksmēm, vārdu secību, teikuma struktūru), bet arī ar leksiskām vienībām (modāliem vārdiem, partikulām, deminutīviem, neitrāliem vai pejoratīviem vārdiem) un fonētiskiem līdzekļiem (intonāciju, tembru u. tml.) (Eiche 1983, 14). „Latviešu valodas gramatikā” (2013) Andra Kalnača nodaļā „Darbības vārds (verbs)” (2013, 498–500) min, ka darbības vārda izteiksmēm ir īpaši svarīga nozīme modalitātes izteikšanā, tātad tās varētu uzskatīt par galveno modalitātes izteikšanas līdzekli latviešu valodā. Epistēmiskā modalitāte latviešu valodā visbiežāk saistāma ar vēlējuma izteiksmi, jo izteiksmes semantika ietver iespējamās, uz nākotni orientētas

darbības norādi. Vēl epistēmisku modalitāti latviešu valodā var izteikt arī īstenības, atstāstījuma un vajadzības izteiksme. Vajadzības izteiksmei epistēmiskā modalitāte nav tipiska, taču tā iespējama parasti ar stāvokļa darbības vārdiem *būt, sēdēt, gulēt, stāvēt* u. c.

Arī darbības vārda laika formu lietojums var būt saistīts ar modalitāti – īpaši vienkāršās un saliktās nākotnes formām, teksta autoram vēloties distancēties no teksta satura vai vēloties īpaši aktualizēt izsakāmo informāciju (Kalnača 2013, 475). Vienkāršajai nākotnei ir modāla funkcija kādas parādības pozitīvā vai negatīvā vērtējumā vai netieši izsakot aizliegumus (Kalnača 2013, 478). Savukārt saliktajai nākotnei modāls lietojums parādās, pirmkārt, pieklājības un atvairošanās frāzēs (saliktās tagadnes funkcijā); otrkārt, šauboties par kaut ko (saliktās tagadnes funkcijā) (Kalnača 2013, 481).

Kā modalitātes izteikšanas līdzekļi var minēt arī modālos darbības vārdus. Modāli darbības vārdi ir semantiska darbības vārdu grupa, jo modālās nozīmes tiem piemīt neatkarīgi no funkcijas teikumā. Tie ir, piem., *varēt, vajadzēt, gribēt, spēt, drīkstēt*. Latviešu valodniecībā lietots arī termins *modificētāji*, par kuriem runā, klasificējot darbības vārdus pēc sintaktiskajām funkcijām. Daļai modificētāju piemīt modālas nozīmes, taču citi izsaka fāzes vai nejausības nozīmi, kā arī daļa modālo darbības vārdu ir modificētāji, taču daļa veic citas funkcijas – tie var būt arī saitiņas vai patstāvīgi darbības vārdi (Ivulāne, Kalnača 2013, 468). Šajā rakstā lietots termins *modāls darbības vārds*, balstoties uz A. Kalnačas (2016, 42) pamatojumu, ka ar modificētāju sintaksē parasti saprot strukturāli atkarīgu vārdu, teikuma daļu vai teikumu neatkarīgi no modalitātes, savukārt termins *modāls darbības vārds* visplašākajā nozīmē ‘verbs, kas izsaka (deontisku vai epistēmisku) modalitāti’ precīzāk atbilst semantiskai latviešu valodas darbības vārdu grupai, kas izsaka dažādas modālas nozīmes.

Modalitāti latviešu valodā noteiktā konsituācijā var paust arī viens pats infinitīvs. Deontiskā modalitāte infinitīvam var piemist, izsakot kategorisku aizliegumu, rīkojumu vai norādījumu (piem., *Bez klauvēšanas neienākt!* (www.google.lv)), savukārt, norādot teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, infinitīvam ir epistēmiskā modalitāte (Kalnača 2013, 461).

Latviešu valodā var būt arī modālas nozīmes lietvārdi, retāk īpašības vārdi, piem., *vēlēšanās, iespēja, spēja, alkas, griba, nepieciešamība, pienākums, pamudinājums, aicinājums, cerība, lūgums, nodoms, paraša, paradums, spējīgs* u. tml. Lielākā daļa šo lietvārdu un īpašības vārdu ir darināti no darbības vārdiem, un to semantika ir tuva palīgnozīmē lietotu darbības vārdu semantikai, tāpat tie saglabā to pašu modālo nozīmi, ko attiecīgais darbības vārds (Lokmane 2013, 753–754). „Raksturīgi, ka minētie lietvārdi (un īpašības vārdi) ietilpst gramatiskajā centrā, tāpat tieši predikatīvā lietojumā parādās modālā vai vērtējuma nozīme. Tas liecina, ka infinitīvs nevis raksturo lietvārdu, bet ietilpst predikatīvā kompleksa sastāvā.” (Lokmane 2013, 754) Tas pats attiecināms arī uz apstākļa vārdiem. Var teikt, ka modificētāja funkcijā ir nevis darbības vārds vai lietvārds / īpašības vārds / apstākļa vārds, bet daļēji desamentizējusies un modālu nozīmi ieguvusi predikatīva vienība, ko veido darbības vārds *būt (nebūt)* un ar darbības vārdu derivatīvi saistīts lietvārds (*pienākties – pienākums*), īpašības vārds (*spēt – spējīgs*), apstākļa vārds (*būt – būtiski*) (Lokmane 2013, 737–738).

Modalitāti var paust arī modālās partikulas. Partikulas jau pēc būtības izsaka teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, piešķirot kādam teikumam loceklim vai visam teikumam modālas, emocionālas vai jēdzieniskas nozīmes niansi (Brenķe 2013, 669).

Modāla nozīme piemīt arī iespraudumiem. Iespraudumi var paust dažādas semantikas runātāja vai rakstītāja attieksmi, piem.,

- 1) prieku, atzinību, pārsteigumu vai neapmierinātību, pat sašutumu par kaut ko (*par laimi, gods kam gods, tavu brīnumu, kā par brīnumu, kā par spīti, par nelaimi* u. c.);
- 2) kādu vēlēšanos vai nepieciešamību pēc kaut kā (*cik vien iespējams* u. c.);
- 3) pārliecību vai ticību kaut kam (*bez šaubām, cerams, domājams, protams, visticamāk, saprotams, pavisam droši* u. tml.);
- 4) šaubas par kaut ko vai neticību informācijas patiesumam (*iespējams, šķiet, liekas, cik atceros* u. c.);
- 5) vai norādīt uz to, vai autors izteic savu vai kādas citas personas vai personu viedokli, vērtējumu (*manuprāt, pēc manām domām, tavuprāt, viņuprāt, viņaspēc, mūsuprāt* u. c.) (Nītiņa 2013, 824).

Tāpat modalitāti var izteikt arī ciešamās kārtas tagadnes divdabji predikatīvā lietojumā. Būdami sastata izteicēja pilnnozīmes jeb nominālā daļa, atkarībā no savas un visa izteikuma semantikas tie var izteikt iespēju/iespējamību (piem., *redzama gaisma* = gaisma, kuru ir iespējams redzēt) vai noteiktā kontekstā nepieciešamību (piem., *darāms darbs* = darbs, ko ir nepieciešams padarīt) (Nītiņa 2013, 577–578). Izsakot nepieciešamību, ciešamās kārtas tagadnes divdabju predikatīvs lietojums funkcionē kā vajadzības izteiksmes semantisks variants (Kalnača 2013, 489).

Apkopojot rakstā aplūkotajā literatūrā minētos modalitātes izteikšanas līdzekļus, kā tādi minami:

- 1) runas intonācija;
- 2) modāli afiksi;
- 3) deminutīvi;
- 4) darbības vārda izteiksmes;
- 5) darbības vārda laiks;
- 6) modāli darbības vārdi;
- 7) modālas nozīmes patstāvīgie darbības vārdi (piem., *atļaut, pavēlēt*);
- 8) infinitīvs;
- 9) divdabji predikatīvā lietojumā;
- 10) modālas nozīmes lietvārdi predikatīvā lietojumā;
- 11) modālas nozīmes īpašības vārdi predikatīvā lietojumā;
- 12) apstākļa vārdi predikatīvā lietojumā;
- 13) partikulas;
- 14) iespraudumi;
- 15) interjekcija;
- 16) vārdu secība;
- 17) sintaktiskas konstrukcijas.

2. Modālās nozīmes un to izteikšanas līdzekļi

Balstoties uz teorijā noskaidrotajām iespējamām modālajām nozīmēm un to izteikšanas līdzekļiem, tālāk rakstā aplūkots, kuras modālās nozīmes sastopamas Latvijas Valsts prezidentu runās no 1999. gada līdz 2014. gadam un kādi ir to izteikšanas līdzekļi.

2.1. Iespēja/(ne)iespējamība

Iespēju/iespējamību vai tai pretēju nozīmi – neiespējamību – aplūkotajās prezidentu runās galvenokārt pauž, izmantojot modālo darbības vārdu *varēt*, kura leksiskā pamatnozīme ir ‘būt tādām, kas spēj (ko darīt); būt iespējamam’ (Guļevska et al. 2006, 1151), piem.,

- (1) *Tagad, atjaunotā un brīvā Latvijā, mūsu Bruņotie spēki var atkal kalpot pašas tautas demokrātiski ievēlētai civilai varai un gādāt par valsts un tās iedzīvotāju drošību.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (2) *Pieejot pie šīs robežas var redzēt, ka Latvijai tā ir sakārtota, Latvija sargā savu robežu, bet aiz Latvijas robežzīmes seko aizaudzis ceļš.* (Valdis Zatlers)
- (3) *(..) tā ir tikai daļa no kultūras pasākumu spektra, ko varēs baudīt gan rīdzinieki, gan pilsētas viesi (..)* (Andris Bērziņš)

Darbības vārda *varēt* pausto iespēju/iespējamību paspilgtina arī tā lietojums vēlējuma izteiksmē, jo izteiksmes semantika arī ietver noteiktos apstākļos iespējamās vai neiespējamās, uz nākotni orientētas darbības norādi (Kalnača 2013, 499), piem.,

- (4) *(..) nav tādas vientuļas salas, uz kuras kāds varētu paslēpties (..)* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (5) *Tā mēs varētu skaitīt vēl un vēl.* (Valdis Zatlers)
- (6) *Gan tiešā, gan pārnestā nozīmē ceļi ir jābūvē tā, lai pa tiem varētu braukt ne tikai vienu gadu, bet gadu desmitiem.* (Andris Bērziņš)

Otrs izplatītākais iespējas/iespējamības vai tai pretējas nozīmes izteikšanas līdzeklis ir ciešamās kārtas tagadnes divdabis *iespējams* izteicēja funkcijā kopā ar saitiņu. Būdams sastata izteicēja pilnnozīmes jeb nominālā daļa, atkarībā no savas un visa izteikuma semantikas ciešamās kārtas tagadnes divdabis var izteikt iespēju/iespējamību (Nītiņa 2013, 577–578). Šajā gadījumā nozīme ir arī vārda leksiskajai nozīmei – ‘tāds, kas var būt, var notikt; tāds, ko var paveikt; tāds, ko var pieļaut; tāds, kas pastāv’ (Bendiks et al. 3, 375), piem.,

- (7) *Ir iespējams atrast veidu, kā ieviest savā dzīvē veselīgu kustību bez lieliem naudas līdzekļiem.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (8) *Tos ideālus, ko simbolizē Latgales Māra, nav iespējams iznīdēt no cilvēku sirdīm.* (Valdis Zatlers)
- (9) *Cēsu kauju nozīmi nav iespējams novērtēt par augstu (..)* (Andris Bērziņš)

Paziņot, ka kaut kas ir iespējams vai neiespējams, var, izmantojot arī citus darbības vārdus ciešamās kārtas tagadnes divdabja formā izteicēja funkcijā (Nītiņa 2013, 577), piem.,

- (10) *Mūsu valsts rūpes un gādība par represētajiem, tomēr nespēs kompensēt cilvēkiem viņu sagandētos likteņus, sāpes par zaudētajiem bērniem, mātēm, sievām, vīriem un dēliem. Tas **nav nekā atmaksājams**.* (= to nav iespējams atmaksāt) (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (11) *Ir vispārzināma patiesība – grūtības **ir pārvaramas**, izvirzot īstermiņa uzdevumus un tos konsekventi izpildot.* (= ir iespēja/iespējams pārvarēt) (Valdis Zatlers)
- (12) *Minētā likuma nozīme **nav pārvērtējama**, jo tas noteica, ka Latvijas Republika de facto bija atjaunojusi neatkarību.* (= nav iespējams pārvērtēt) (Andris Bērziņš)

Iespēju var paust arī, izmantojot verbālas cilmes lietvārdu *iespēja* ‘1. Izdevība, izdevīgi apstākļi; rīcības veids, paņēmieni. 2. Tas, kas ir iespējams, var notikt.’ (Bendiks et al. 3, 375) predikatīvā lietojumā, piem.,

- (13) *Tagad **ir iespēja** kļūt par pilnvērtīgu Latvijas pilsoni.* (= ir iespējams kļūt) (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (14) *Mūsu neatkarības un valstiskuma simbols un balsts ir Satversme – Satversme, kas dod garantijas un rada **iespēju** nostiprināt demokrātiju.* (= ir iespējams nostiprināt) (Valdis Zatlers)
- (15) *Arī šodien mums **ir iespēja** sveikt tos stipros ļaudis, kas šajā svētku dienā ir saņēmuši valsts augstākos apbalvojumus un šobrīd atrodas Nacionālā teātra zālē kopā ar mums.* (= ir iespējams sveikt) (Andris Bērziņš)

Vienā gadījumā izmantots arī verbālas cilmes lietvārds *iespējamība* ‘stāvoklis, kad (ko) var veikt vai (kas) var īstenoties’ (Bendiks et al. 3, 376) predikatīvā lietojumā, piem.,

- (16) *(..) **te ir iespējamība** abām pusēm gūt savu labumu.* (Vaira Vīķe-Freiberga)

Minētajos piemēros ar lietvārdu *iespēja* un *iespējamība* lietojumu izteicēja funkcijā faktiski saglabājas modāla darbības vārda un nenoteiksmes konstrukcija, jo šie lietvārdi ir verbālas cilmes, darināti no darbības vārda *iespēt*.

Tāpat iespēju var paust ar verbālas cilmes lietvārdu *izdevība* predikatīvā lietojumā, kas ietverts arī vārda *iespēja* nozīmes skaidrojumā, tādēļ var uzskatīt, ka arī tas saistīts ar iespējas izteikšanu – ‘iespēja, izdevīgs gadījums, labvēlīgi apstākļi’ (Bendiks et al. 3, 408), piem.,

- (17) *Jums **būs izdevība** šajā mūžā izvēlēties, kam jūs veltāt savas pūles, kam jūs veltāt savu laiku.* (= būs iespējams izvēlēties) (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (18) *(..) Dziesmu svētki atkal mums **ir izdevība** apzināties to, kas mēs esam, kuru gribam doties, kādi vēlamies būt.* (= ir iespēja / ir iespējams apzināties) (Vaira Vīķe-Freiberga)

2.2. Spēja

Spēju galvenokārt pauž ar modālo darbības vārdu *varēt*, piem.,

- (19) *Ar kailām rokām, bez bruņojuma uzbrukumiem, zenīrtartilērijai un armijas šāvieniem tauta **nebūtu varējusi** turēties pretim* (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (20) *Tikai pēc godīgām atbildēm droši **varēsim** viens otram paskatīties acīs un piedošanas vārdā atrast ceļu vienam pie otra.* (Valdis Zatlers)
- (21) *Nemeklēsim ienaidniekus! Meklēsim domubiedrus! Atbalstīsim viens otru! Palīdzēsim tiem, kas paši sev vēl **nevar** un vairs **nevar** palīdzēt!* (Andris Bērziņš)

Spējas izteikšanai tiek izmantots arī modālais darbības vārds *spēt* 'būt tādām, kurām ir psihiska vai fiziska īpašība, šādu īpašību kopums (cilvēkam), kas (tam) rada iespēju ko sekmīgi darīt, veikt, arī uztvert ko, reaģēt uz ko' (Bendiks et al. 7₂, 103), piem.,

- (22) *Tajā ziņā mums ir ļoti laimējies – mūsu mazā valsts **ir spējusi** dot pasaules līmeņa mūziķus, kuri ir cienīti un mīlēti tālu pāri savas valsts robežām.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (23) *Latvisko pašapziņu tautai **nav spējis** izdzēst nekas* (..) (Valdis Zatlers)
- (24) *(..) tā ir rūgtākā no mācībām, ko esam guvuši atjaunotās neatkarības laikā un kuras sekas vēl **neesam spējuši** pārvarēt.* (Andris Bērziņš)

Līdzīgi tiek izmantots ar modālo darbības vārdu *spēt* derivatīvi saistīts lietvārds *spēja* 'psihiska vai fizisku īpašība, šādu īpašību kopums (cilvēkam), kas (tam) rada iespēju ko sekmīgi darīt, veikt, arī uztvert ko, reaģēt uz ko' (Bendiks et al. 7₂, 89) predikatīvā lietojumā, piem.,

- (25) *Tā prasa tikai **spēju** padomāt tālāk par rītdienu un **spēju** palūkoties tālāk par savas mājas sētu.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (26) *Šodien, kad grūtībās nonākušas tik daudzas valstis, izšķiroša **ir** mūsu **spēja** ieguldīt savu enerģiju un gudrību ekonomisko problēmu risināšanā, nevis jaunu problēmu radīšanā.* (Valdis Zatlers)
- (27) *(..) izcilākās pedagoga īpašības **ir spēja** aizraut un iedvesmot.* (Andris Bērziņš)

Spējas izteikšanai tiek izmantots arī ar modālo darbības vārdu *spēt* derivatīvi saistīts īpašības vārds *spējīgs* 'tāds, kam ir psihiska vai fiziska īpašība, šādu īpašību kopums (cilvēkam), kurš rada iespēju ko sekmīgi darīt, veikt, arī uztvert ko, reaģēt uz ko' (Bendiks et al. 7₂, 89) predikatīvā lietojumā, piem.,

- (28) *Bet tā viena pati zināja vēl dziesmu, tā viena pati **bija spējīga** to nodot nākamām audzēm.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (29) *(..) lielākā vērtība ir izglītots un patstāvīgs lēmumus pieņemt **spējīgs** cilvēks!* (Valdis Zatlers)

2.3. Spēja/iespēja

Modālais darbības vārds *varēt* prezidentu runās tiek lietots arī tā, ka tas interpretējams gan kā iespēja/iespējamība, gan kā spēja, piem.,

- (30) *Ir tādi spēki, kas nav mūsu rokās, ko **nevaram** kontrolēt (..) (= nav iespējams kontrolēt un psihiski un fiziski nespējam to) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (31) *Es domāju, ka visi kopā mēs **varam** to izdarīt. (= visiem kopā ir iespējams un mēs spējam to izdarīt) (Valdis Zatlers)*
- (32) *Divdesmit neatkarības gadi ir apliecinājuši, ka Latvija **var** kļūt par valsti ar vienotu nāciju (..) (= ir iespējams un tā ir spējīga kļūt par valsti ar vienotu nāciju) (Andris Bērziņš)*

2.4. Iespēja/priekšlikums

Izmantojot modālo darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē, vienlaicīgi tiek pausta iespēja un priekšlikums jeb tiek ieteikta iespēja kaut ko darīt, piem.,

- (33) *Un varbūt mēs **varētu** izmantot šo datumu sakritību, lai šajā dienā padomātu arī par šķīstīšanos, par izlīgšanu ar savu pagātni, jo ne jau sveša vara vien bija atbildīga par šiem izsūtītajiem. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (34) *Tāpat katrs šajā gadu mijā **varētu** padomāt par savas dzīves gaitām pēdējos 15 gadus, pēdējā gada laikā, un padomāt par to, kas ir iegūts, kas ir zaudēts, bet galvenokārt priecāties par to, kas ir pie ieguvumiem. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (35) *(..) varam šobrīd izvirzīt sev jau citus nākotnes mērķus. Viens no tiem **varētu** būt – savstarpēji viens otram palīdzēt. (Vaira Vīķe-Freiberga)*

2.5. Iespēja/pieļāvums/varbūtība

Iespēja/pieļāvums/varbūtība var tikt izteikta ar modālo darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmes saliktās tagadnes konstrukcijā salikta verbāla izteicēja funkcijā, piem.,

- (36) *Viss karājās mata galā, vēstures rats **būtu varējis** pavērsties pavisam citādi. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (37) *Latvijas valstij ir pienākums noliekt galvas viņu ciešanu priekšā un atcerēties, ka viņi bija daļa no mūsu tautas, un ar jebkuru tas arī **būtu varējis** notikt. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (38) *Arī jūs, mīlie jaunieši, **būtu varējuši** būt starp tiem 10 000 zīdaiņu, bērnu un pusaudžu līdz 16 gadu vecumam (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (39) *Nolieksim galvas pateicībā tiem, kas toreiz krita, tie **būtu varējuši** būt jebkurš no mums, jebkurš no mūsu tuviniekiem. (Vaira Vīķe-Freiberga)*

2.6. Nepieciešamība

Nepieciešamību epistēmiskajā modalitātē var izteikt, izmantojot vajadzības izteiksmi, lai gan epistēmiskā modalitātē vajadzības izteiksmei nav tipiska (Kalnača 2013, 500), tāpēc arī atbilstošu piemēru prezidentu runās nav daudz:

- (40) *Toreiz mums viņa bija jāsarģā pret svešu varu (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (41) *Lai redzētu nākotni, ir jāpaskatās pagātnē, kas spēj parādīt, ka Latvijas brīvība būs mūžīgi. (Valdis Zatlers)*
 (42) *Šis ir brīdis, kad jāizšķiras, kādā Latvijā turpmāk dzīvosim: stiprā un pašapzinīgā vai viegli ievainojamā un nestabilā. (Andris Bērziņš)*

Nepieciešamību var izteikt arī ar ciešamās kārtas tagadnes divdabja formām izteicēja funkcijā, līdzīgi kā iespējas/iespējamības gadījumā. Šajā gadījumā šāds ciešamās kārtas tagadnes divdabja lietojums nereti izsaka to pašu nozīmi vai tās niansi, ko rāda vajadzības izteiksmes vārdformas (Kalnača 2013, 489; Nītiņa 2013, 578), piem.,

- (43) *Es zinu, ka mums ļoti daudz kas ir darāms, lai uzlabotu trotuārus, lai radītu pārbrauktuves u.t.t. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (44) *Bet tas nav tikai viena cilvēka darbs, kas ir tā darāms (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (45) *Šie fondi, kā SAPARD fondi, dotu pusi no tā, kas būtu ieguldāms. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (46) *Izglītība ir tas stingrais pamats, uz kura balstāma un būvējama arī Latvijas nākotne. (Andris Bērziņš)*
 (47) *Tādēļ šajā Lāčplēša dienā īpašs apsveikums un paldies sakāms štāba bataljona godasardzes rotai (..) (Andris Bērziņš)*

Attiecīgi šie piemēri varētu tikt lietoti ar vajadzības izteiksmes vārdformām – *mums ļoti daudz kas ir jādara; kas ir tā jādara; kas būtu jāiegulda; uz kura jābalsta un jābūvē arī Latvijas nākotne; paldies jāsaka.*

Nepieciešamību var izteikt arī ar ciešamās kārtas tagadnes divdabi nepieciešams izteicēja funkcijā kopā ar saitiņu. Līdzīgi kā vārda iespējams gadījumā, šeit nozīme ir arī vārda leksiskajai nozīmei ‘tāds, bez kā nevar iztikt, kas ir noteikti vajadzīgs’ (Guļevska et al. 2006, 684). Šeit, iespējams, var runāt par zināmu leksikalizēšanos – valodas gramatiskās sistēmas elementu pāreju leksiskajā sistēmā (Kalnača, Lokmane 2012, 5). Tā, piem., „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” vārdam *nepieciešams* šķirtas divas nozīmes: pirmā – divdabja forma no darbības vārda *pieciest* – ‘nol. divd. *pieciest*’, otrā – ‘tāds, kas ir noteikti vajadzīgs, bez kā nevar iztikt’ (Bendiks et al. 5, 429), tāpēc rakstā vārds *nepieciešams* šķirts no citiem ciešamās kārtas tagadnes divdabjiem. Piem.,

- (48) *Brīvai Latvijai ir nepieciešama labi sakārtoti, profesionāli augsta līmeņa bruņotie spēki (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (49) *Tas būs smags un nepopulārs lēmums, bet tas ir nepieciešams valsts nākotnei. (Valdis Zatlers)*
 (50) *Varbūt tieši tādēļ mums ir nepieciešams tik daudz gaismas šī vārda tiešā un pārnestā nozīmē. (Andris Bērziņš)*

Tāpat tiek izmantots arī lietvārds *nepieciešamība* ‘stāvoklis, kad kas ir noteikti vajadzīgs, kad bez kā nevar iztikt’ (Bendiks et al. 5, 429) predikatīvā lietojumā, kas darināts no ciešamās kārtas tagadnes divdabja *nepieciešams*, piem.,

- (51) *Drošība nav lieka greznība, drošība ir nepieciešamība.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (52) *Atceros, kā 1988. gadā Tautas fronte dzima kā skaists zieds, kā nepieciešamība kaut ko mainīt.* (Valdis Zatlers)

Vēl pie modalitātes izteikšanas līdzekļiem var pievienot darbības vārdu *vajadzēt*, kas izsaka vajadzību, nepieciešamību (Ivulāne, Kalnača 2013, 469) un tiek uzskatīts par modālu latviešu valodas darbības vārdu (Kalnača 2013, 86). Lai gan darbības vārda *vajadzēt* modālā nozīme vairāk saistīta ar deontisko modalitāti, iespējams arī lietojums epistēmiskajā modalitātē (*nepieciešamība* kā fakta konstatējums, ne norādījums, prasība u. tml.), piem.,

- (53) *Latvijai vajag katru no Jums, visus, kas ir gatavi tai uzticīgi kalpot.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (54) *Eiropas Savienībai nevajag, lai Latvija iestājās eiro zonā, to vajag Latvijai.* (Andris Bērziņš)

Ar tādu pašu nozīmi lietots īpašības vārds *vajadzīgs* nomināla izteicēja funkcijā, kas derivatīvi saistīts ar darbības vārdu *vajadzēt*, piem.,

- (55) *Viens noiet īsāku ceļa posmu, cits – garāku, bet, kad visi ir nostājušies savās vietās, visi ķēdes locekļi kļūst līdztiesīgi un visi ir vajadzīgi (..)* (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (56) *Mums visiem visvairāk ir vajadzīga mīlestība.* (Valdis Zatlers)
 (57) *Arī šobrīd Latvijai ne mazāk kā agrāk ir vajadzīgi tādi cilvēki, kā toreiz – drosmīgi un godprātīgi, zinātkāri un strādāt griboši, patiesi un dzimteni mīloši.* (Andris Bērziņš)

Par nepieciešamību var uzskatīt arī izteikumus, kas izteikti, izmantojot apstākļa vārdus *svarīgi* un *būtiski* adverbīāla izteicēja funkcijā kopā ar saitiņu, piem.,

- (58) *Nav svarīgi būt pašam labākajam pasaulē, bet ir svarīgi būt pašam labākajam pēc savām spējām.* (= nav jābūt pašam labākajam pasaulē, bet jābūt pašam labākajam pēc savām spējām) (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (59) *Galvenais – mums ir būtiski izprast, kas ir tas cēlonis šāda veida necilvēcībām, kādas pagājušā gadu simtenī tika pastrādātas dažādu ideoloģiju vārdā (..)* (= ir jāizprot / ir nepieciešams izprast) (Vaira Vīķe-Freiberga)

Šeit, tāpat kā iepriekš minēto lietvārdu un īpašības vārdu gadījumā, tieši predikatīvā lietojumā parādās modālā nozīme.

2.7. Pieņēmums/pieļāvums

Pieņēmumu var izteikt gan ar gramatiskiem, gan leksiskiem līdzekļiem. Kā gramatisko modalitātes izteikšanas līdzekli var minēt darbības vārda vēlējuma izteiksmi, piem.,

- (60) *Daudz svarīgāk, nekā lietuviešiem vai igauņiem **varētu** likties.* (Valdis Zatlers)
 (61) *Lēmuma maiņa par eiro ieviešanu Latvijā **būtu** nepārprotams signāls pasaulei, ka mēs mainām savu politisko kursu.* (Andris Bērziņš)

Lai izteiktu pieļāvumu/pieņēmumu, arī norādītu uz nepārlicinātību, samērā bieži tiek lietotas attiecīgas semantikas partikulas, piem., partikula *varbūt*:

- (62) ***Varbūt** tieši tautā mēs nejūtam vairs šīs dziļās kopības saites ar saviem Baltijas kaimiņiem.* (tiek izteikts pieņēmums, ka tieši tautā nejūt kopības saites) (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (63) *Daži **varbūt** ar savējiem ir kopā tikai domās, bet tomēr – kopā.* (tiek pieļauts/ pieņemts, ka daži ar savējiem kopā ir tikai domās) (Valdis Zatlers)
 (64) *Un **varbūt** tāpēc, ka Zemgalei ir maizes spēks, tieši jūsu novadā izauguši daudzi mūsu tautā godāti cilvēki.* (tiek izteikts pieņēmums, ka Zemgales maizes spēka dēļ šajā novadā izauguši tautā godāti cilvēki) (Valdis Zatlers)

Pieļāvumu/pieņēmumu var paust arī ar partikulu kopu *diezin vai*, piem.,

- (65) *Šis vienkāršais žests – pasniegt roku — atkārtots tūkstošiem un desmit tūkstošiem reižu, **diezin vai** maz ir redzēts kādreiz pasaules vēsturē.* (tiek izteikts pieņēmums, ka pasaules vēsturē nav maz redzēts konkrētais žests) (Vaira Vīķe-Freiberga)

Tāpat pieļāvumu/pieņēmumu var izteikt ar partikulu kopu *droši vien*, piem.,

- (66) *Kad pirmoreiz es ierados šeit, un **droši vien** līdzīgas sajūtas ir daudziem no jums, mēs kļūstam par daļu no Likteņdārza, mēs kļūstam par daļu no tautas likteņa.* (Valdis Zatlers)

Vēl pieņēmumu var izteikt ar darbības vārdu *šķīst* vienkāršajā tagadnē kopā ar personas vietniekvārdu *es* datīvā, resp., *man šķīst*, kas tiek lietots kā iespraudums, piem.,

- (67) *Man **šķīst**, ka mūsu valstī lēnām nostiprinās šī izpratne par to, ka valstij jāvalda pārticībai visos tās līmeņos (...)* (tiek pieņemts, ka nostiprinās konkrētā izpratne) (Vaira Vīķe-Freiberga)

2.8. Pārlicinātība

Lai norādītu, ka runātājs ir pārlicināts par izteikuma saturu un līdz ar to radītu arī klausītājos pārlicību, tiek izmantoti dažādi modalitātes izteikšanas līdzekļi. Pirmkārt, tas ir ciešamās kārtas pagātnes dīvdabis *pārlicināts* izteicēja funkcijā, kam šajā gadījumā tikpat kā nepiemīt ciešamās kārtas nozīme, tādējādi

semantiski funkcionālajā ziņā ciešamās kārtas pagātnes divdabis var tikt uzskatīts par nomināla izteicēja, nevis darbības vārda ciešamās kārtas vārdformas sastāvdaļu (Nītiņa 2013, 581). Šajā gadījumā noteicošais ir nevis vārdforma (ciešamās kārtas pagātnes divdabis), bet gan paša vārda semantika – ‘tāds, kam ir noteikti uzskati, uzskatu sistēma, par kuru pareizību tas nešaubās, aizstāv tos, rīkojas saskaņā ar tiem’ (Bendiks et al. 6, 359), kas faktiski ir kā sinonīms ‘es domāju’, ‘es uzskatu’, piem.,

- (68) *Es esmu pārliecināta, ka arī mēs tiksim saviem grūtiem laikiem pāri, un esmu pilnīgi pārliecināta, ka mums ir visas iespējas to izdarīt daudz ātrāk nekā Īrija (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (69) *Un tomēr es esmu pārliecināts, ka atradīšu kandidātu, kas gūs sabiedrības atbalstu un kuram būs skaidrs, sabiedrībai saprotams mērķis. (Valdis Zatlers)*
- (70) *Vienlaikus esmu pārliecināts, ka eiro ieviešana jau 2014. gadā ļaus uzsākt progresīvā neapliekamā minimuma ieviešanu (..) (Andris Bērziņš)*

Kā var redzēt šajos piemēros, aiz frāzes *esmu pārliecināts/-a* galvenokārt seko darbības vārda nākotnes laiks, resp., izteikumi ar *esmu pārliecināts/-a* ir uz nākotni orientēti. Tas, iespējams, tādēļ, ka prezidentu runās tiek runāts par kādiem nākotnes notikumiem, plāniem, kas saistīti ar valsti, ar tautu, un prezidentam ir svarīgi paust pārliecību par to izdošanos, lai arī klausītājiem nerastos šaubas par gaidāmo. Taču izteikumi ar *esmu pārliecināts/-a* var attiekties arī uz ko pagātnē (piem., *esmu pārliecināts, ka paklāju saplosīja suns*), lai gan aplūkotajās prezidentu runās šāds gadījums netika fiksēts.

Otrkārt, pārliecinātības paušanai tiek izmantots arī īpašības vārds *drošs* ar nozīmi ‘pārliecināts, nešaubīgs’ (Bendiks et al. 2, 396) vai apstākļa vārds *droši* ‘pārliecināti, nešaubīgi’ (Bendiks et al. ibid.) kā nomināla izteicēja sastāvdaļa kopā ar saitiņu, piem.,

- (71) *Es esmu pilnīgi droša, ka mūsu brāļu tautas – igauņi un lietuvieši – būtu ne tikvien skumji, bet satriekti, ja mēs nebūsim šeit viņus vienojošā saite ne tikai ģeogrāfiski, bet arī psiholoģiski. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (72) *(..) mēs vienmēr zinām pilnīgi droši, ka pēc tumsas nāk gaisma (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*

Apstākļa vārds *droši* pārliecinātību var izteikt arī kā veida apstāklis, piem.,

- (73) *Jā, šis gads pilnīgi droši paies ne tikai Latvijas 95 gadu un Latvijas Tautas Frontes dibināšanas 25 gadu jubilejas zīmē, bet arī strīdos un politiskās kaislībās par eiro ieviešanu. (Andris Bērziņš)*

Kā redzams, šajos piemēros nominālā izteicēja nozīmi gan ar īpašības vārdu *drošs/-a*, gan ar apstākļa vārdu *droši* un veida apstākļa *droši* nozīmi paspilgtina mēra apstākļa vārds *pilnīgi*, kas norāda uz pazīmes kvantitāti, pastiprinājumu (Smiltnece 2013, 614). Tas var tikt lietots partikulas nozīmē, jo vārdu *pilnīgi* šādā funkcijā mēdz lietot, ‘lai pastiprinātu niansējamā vārda izteikto īpašību, pazīmi’ (Bendiks et al. 6, 184).

Treškārt, tiek lietots verba cilmes apstākļa vārds *noteikti* ‘droši, neapšaubāmi; nepārprotami’ (Guļevska et al. 2006, 732), lai paustu un radītu pārliecību, piem.,

- (74) *Bērni to darīs **noteikti**, bērniem par to atgādinās Salatētis jeb Ziemassvētku vecītis.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (75) *Tās, pavisam **noteikti**, netiek mainītas līdz ar katru jaunu valdību.* (Valdis Zatlers)
- (76) *Tā ir liela atbildība ne tikai mūziķu saimei, bet **noteikti** arī visiem tiem, kas lemj par valsts attīstību kopumā (...)* (Andris Bērziņš)

Arī šeit vienā gadījumā var redzēt, ka šī pārliecinātība tiek pastiprināta ar apstākļa vārdu *pavisam*, kas pēc semantikas ir tuvs iepriekš minētajam apstākļa vārdam *pilnīgi*, resp., tas ‘norāda uz kā augstu izpaušmes, intensitātes pakāpi’ (Bendiks et al. 6., 560; sk. arī Smiltnece 2013, 614).

Ceturtkārt, pārliecinātības paušanai izmanto īpašības vārdu *skaidrs*, kas lietots kā nomināla izteicēja sastāvdaļa, piem.,

- (77) ***Ir skaidrs**, ka tādai zemei kā Latvija ar to vēsturi, kas tai bija aiz muguras, tā bija vienīgā pareizā izvēle šajā vēstures brīdī.* (Vaira Vīķe-Freiberga)

Piektkārt, tiek lietots lietvārds *šaubas* ‘psihisks (emocionāls) stāvoklis, ko izraisa pārliecības, ticības trūkums par (kā) patiesumu, pareizību, iespējamību’ (Bendiks et al. 7., 338) kā nomināla izteicēja sastāvdaļa noliegumā, piem.,

- (78) *(...) ja Hitlera režīms paziņoja, ka visi ebreji kopš dzimšanas tikai tādēļ, ka viņi pieder pie ebreju tautas, ir iznīcināmi, tad tur **nav šaubu**, ka tas ir genocīds.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (79) *Bet par to, ka Latvija ir stipra, man **šaubu nav**.* (Andris Bērziņš)

Sestkārt, tiek lietots verba cilmes apstākļa vārds *nešaubīgi*:

- (80) *Īsi atskatoties uz aizvadīto gadu un vērtējot Latvijas attīstību, to **nešaubīgi** varam saukt par veiksmīgu.* (Andris Bērziņš)

Septītkārt, adverbiāls nelokāmais divdabis *nešauboties*:

- (81) *Cilvēkus, kurus ne mirkli **nešauboties** varu saukt par savas tautas varoņiem.* (Valdis Zatlers)

Astotkārt, pārliecību var paust arī ar patstāvīgo darbības vārdu *zināt* ar nozīmi ‘saprast, apjēgt, būt pārliecinātam (par ko), arī būt tādām, kam ir skaidrība (par ko)’ (Bendiks et al. 8, 644), piem.,

- (82) *(...) es **zinu**, ka Latvijas vīri un zēni un, jā, arī sievietes ir gatavas saskatīt Bruņotos spēkus kā respektablu, cieņas pilnu vietu (...)* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (83) *Es **zinu**, – Jūsu ir daudz. Es **zinu**, ka saviem bērniem un skolniekiem tieši Jūs būsiet paraugs (...)* (Valdis Zatlers)

Secinājumi

Viens no biežāk izmantotajiem modalitātes izteikšanas līdzekļiem ir modāli darbības vārdi. Aplūkotajās prezidentu runās reģistrēti modālie darbības vārdi, kas izsaka iespēju/iespējamību (*varēt*), varbūtību (*varēt*), pieļāvumu (*varēt*), spēju (*varēt*, *spēt*) un nepieciešamību (*vajadzēt*) epistēmiskā lietojumā.

Jāmin arī darbības vārda izteiksmes, kuras „Latviešu valodas gramatikā” minētas kā galvenais modalitātes izteikšanas līdzeklis latviešu valodā (Kalnača 2013, 498). Prezidentu runās plaši sastopama vajadzības izteiksme un pavēles izteiksme, kas pārstāv deontisko modalitāti, taču vajadzības izteiksme var tikt lietota arī epistēmiskā nozīmē, lai gan vajadzības izteiksmei tā nav tipiska (Kalnača 2013, 500). Epistēmiskā lietojumā ar vajadzības izteiksmi tiek konstatēta nepieciešamība, bet tajā nav ietverta norāde, pamudinājums momentāni rīkoties, kā tas ir deontiskā lietojumā. Retāk tiek izmantota vēlējuma izteiksme, izsakot iespēju/iespējamību, pieļāvumu/pieņemumu, varbūtību epistēmiskā lietojumā, turklāt vairumā gadījumu vēlējuma izteiksme nav vienīgā modalitātes izteicēja, nozīme ir arī tam, kāds darbības vārds tiek lietots vēlējuma izteiksmē, piem., darbības vārds *varēt*, kas arī izsaka iespēju/iespējamību un citas modālas nozīmes.

Prezidentu runās modalitāte izteikta arī ar citiem darbības vārdiem, piem., ar darbības vārdu *zināt*, kas pauž runātāja pārliecinātību par teiktā saturu epistēmiskā lietojumā. Atsevišķi varētu izcelt darbības vārdu *šķīst*, kas, lietots vienkāršajā tagadnē kopā ar personas vietniekvārdu *es* datīvā, izsaka pieļāvumu/pieņemumu. Tas izceļams, jo daļēji var uzskatīt, ka tas šeit lietots kā iespraudums.

Prezidentu runās sastopams arī modālas nozīmes lietvārdu predikatīvs lietojums epistēmiskajā modalitātē, izsakot iespēju/iespējamību, spēju, pārliecinātību, nepieciešamību. Kā atzīmēts jau iepriekš, šie lietvārdi galvenokārt ir verbālas cilmes, tāpēc, veidojot izteicēju, faktiski saglabājas modālas nozīmes verba un nenoiekmes konstrukcija.

Retāk prezidentu runās sastopami modālas nozīmes īpašības vārdu predikatīvs lietojums, izsakot spēju, nepieciešamību, pārliecinātību.

Lai izteiktu modalitāti, prezidentu runās lietoti arī apstākļa vārdi predikatīvā lietojumā. Epistēmiskā lietojumā, izsakot pārliecinātību, izmantoti apstākļa vārdi *droši*, *noteikti*, *nešaubīgi*, bet nepieciešamību – apstākļa vārdi *svarīgi*, *būtiski* adverbiāla izteicēja funkcijā.

Modalitātes izteikšanai izmantotas arī partikulas. Aplūkotajā materiālā tika konstatētas epistēmiski lietotas partikulas *varbūt*, *diezin vai* un *droši vien*, kas izmantotas, lai izteiktu pieļāvumu/pieņemumu.

Visbeidzot, prezidentu runās modalitātes izteikšanai izmantoti divdabji izteicēja funkcijā. Pirmkārt, ciešamās kārtas tagadnes divdabji predikatīvā lietojumā, lai izteiktu iespēju/iespējamību un nepieciešamību epistēmiskajā modalitātē. Īpaši izceļami divdabji *iespējams* un *nepieciešams*, kur ne tik daudz divdabja formas predikatīvs lietojums, kā šo vārdu leksiskā nozīme signalizē par modalitāti. Otrkārt, pārliecinātību epistēmiskajā modalitātē var paust ar ciešamās kārtas pagātnes divdabi *pārliecināts* predikatīvā lietojumā. Jāsaka gan, ka divdabja predikatīvā lietojuma nozīme aplūkotajos piemēros nav primāra. Primāra ir vārda leksiskā nozīme ‘tāds, kam ir noteikti uzskati, uzskatu sistēma, par kuru pareizību

tas nešaubās, aizstāv tos, rīkojas saskaņā ar tiem’ (Bendiks et al. 6, 359). Treškārt, aplūkotajās prezidentu runās vienā gadījumā sastopams arī nelokāmā divdabja *nešauboties* adverbciāls lietojums.

Atskatoties uz rakstā aplūkotajiem modalitātes izteikšanas līdzekļiem ne tikai latviešu valodā, bet arī citās valodās, jāsecina, ka ne visi konstatēti analizētajās prezidentu runās. Pirmkārt, nav bijis iespējams spriest par runas intonācijas pausto modalitāti, jo runas ir pieejamas rakstveidā, kur runas intonācija neparādās. Taču arī runas intonācija spēj paust modālas nozīmes (Eiche 1983, 14; Auziņa 2013, 107; Kalnača 2013, 498). Otrkārt, prezidentu runās nav tikuši reģistrēti deminutīvi, kas literatūrā arī minēti kā modalitātes izteikšanas līdzekļi (Eiche 1983, 14), tāpēc nevar spriest, kādu modalitāti tie varētu paust. Treškārt, prezidentu runās lietotās darbības vārda laika formas turpmāk būtu jāaplūko arī modālā lietojuma aspektā (par verba laika formu modālu lietojumu sk. Downing, Locke 2006, 380–381; Kalnača 2013, 475; 478; 481). Varētu domāt par iespējas/pieļāvuma/varbūtības izteikšanu ar modālo darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmes saliktās tagadnes konstrukcijā (piem., (...) *vēstures rats būtu varējis pavērsties pavisam citādi*. (Vaira Vīķe-Freiberga)), taču šeit, pēc autores domām, modalitātes izteikšanā lielāka loma tomēr ir tieši vēlējuma izteiksmei un konkrētajam darbības vārdam, nevis saliktajai tagadnei. Ceturtkārt, prezidentu runās nav reģistrēti arī gadījumi, kur modalitāti paustu viens pats infinitīvs (Kalnača 2013, 461–462). Piektkārt, aplūkotajās prezidentu runās nav konstatētas interjekcijas (Eiche 1983, 14). Tam par iemeslu varētu būt prezidentu runu oficiālais raksturs, neraugoties uz to, ka tautai vēltītās runas ir mazāk oficiālas, nekā tas būtu citiem politiķiem vai augstāk stāvošām personām vēltītās runās. Interjekcijas raksturīgas neoficiālām sarunām. Sestkārt, nav novērots, ka kādu modālu nozīmi paustu vārdu secība (Eiche 1983, 14). Tomēr galvenie un biežāk sastopamie modalitātes izteikšanas līdzekļi latviešu valodā šajās runās ir konstatēti.

Avots

Latvijas Valsts prezidenta kancelejas mājaslapa – <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas?>

Literatūra

1. Auziņa, Ilze. 2013. Valodas suprasegmentālās jeb prosodiskās vienības. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 104–123.
2. Bendiks, Hermanis (red.) et al. 1972–1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne.
3. Breņķe, Ieva. 2013. Partikulas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 669–679.
4. Bussmann, Hadumod. 2006. *Routledge dictionary of language and linguistics*. London: Taylor & Francis. Pieejams: http://www.e-reading.club/bookreader.php/142124/Routledge_Dictionary_of_Language_and_Linguistics.pdf [skatīts 01.11.2017.]
5. Crystal, David. 2008. *A dictionary of linguistics and phonetics*. 6th ed. Oxford: Blackwell Publishing.

6. Dawoud, Abdul-Kareem Sherif. 2010. Modality. *Ahlulbait*. 10. Karbala: Ahlulbait University, 69–75. Pieejams: <https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=73950> [skatīts 10.10.2017.]
7. Downing, Angela, Locke, Philip. 2006. *English grammar: a university course*. 2nd ed. Abingdon: Taylor & Francis.
8. Eiche, Aleksandra. 1983. *Latvian declinable and indeclinable participles – their syntactic function, frequency and modality*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
9. Fintel, Kai von. 2006. Modality and language. *Encyclopedia of philosophy*. 2nd ed. Detroit: MacMillan. Pieejams: <http://web.mit.edu/fintel/fintel-2006-modality.pdf> [skatīts 10.10.2017.]
10. Guļevska, Dainuvīte (red.) et al. 2006. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
11. Halliday, Michael A. K., Webster, Jonathan. 2002. On grammar. *Collected works of M. A. K. Halliday*. 1. Continuum International Publishing Group.
12. Ivulāne, Baiba, Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārdu gramatiskās resp. sintaktiskās funkcijas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 462–470.
13. Kalnača, Andra. 2007. Modalitātes tipoloģija un latviešu valodas izteiksmes. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. 11. Liepāja: LiePA, 166–173.
14. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2012. Gramatizēšanās teorija un latviešu valodniecība. *Valoda: nozīme un forma*. 2. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 5–8.
15. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–595.
16. Kalnača, Andra. 2016. Nenoteiksme, modalitāte un verba nullformas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 7. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 41–49.
17. Kärkkäinen, Elise. 2003. *Epistemic stance in English conversation: a description of its interactional functions, with a focus on I think*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Pieejams: https://books.google.lv/books?id=_0qSrhgB34UC&printsec=frontcover&source=gbs_atb&hl=en#v=onepage&q&f=false [skatīts 10.10.2017.]
18. Kiefer, Ferenc. 1994. Modality. *The encyclopedia of language and linguistics*. Oxford: Pergamon Press.
19. Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–767.
20. Lyons, John. 1977. *Semantics*. 2 vols. Cambridge: Cambridge University Press.
21. Lyons, John. 1995. *Linguistic semantics: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
22. Mamedova, Rugsara. 2013. *Modal verbs as an effective means in business speeches*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
23. Matthews, Peter H. 2014. *The concise Oxford dictionary of linguistics*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.
24. Nītiņa, Daina. 2013. Divdabis (participis). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 564–595.
25. Nītiņa, Daina. 2013. Vienkārša teikuma vai salikta teikuma komponentu paplašinājumi (paplašinātājas struktūras). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 801–830.

26. Palmer, Frank R. 2001. *Mood and modality*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
27. Quirk, Randolph et al. 1985. *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.
28. Rozenbergs, Jānis. 1986. Teksta lingvistika un valodas prakse. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 22. Rīga: Liesma, 36–51.
29. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
30. Smiltnece, Gunta. 2013. Apstākļa vārds (adverbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 595–619.

Summary

An important aspect of every public speech is modality, since it expresses the attitude of the speaker and their evaluation of the subject of the speech and the whole situation. Traditionally epistemic modality is concerned with expressing possibility, probability and necessity. Means of expressing modality can be very various – they can be phonological, grammatical and lexical. The purpose of this article is to analyze the means of expressing epistemic modality and modal meanings in the presidents' speeches from 1999 till 2014. Epistemic modal meanings that are registered in analyzed speeches are possibility, ability, ability/possibility, possibility/proposal, possibility/probability, necessity, assumption/probability, certainty which are expressed by modal verbs, verbs, mood, predicate nouns, predicate adjectives, predicate adverbs, adverbs, participles and particles.